

<http://dx.doi.org/10.16926/p.2019.28.05>

Beata DETYNA

<https://orcid.org/0000-0002-4854-8433>

dr, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu

e-mail: bdetyna@pwsz.com.pl

Nauczyciel – dylematy związane z wykonywaniem roli zawodowej

Słowa kluczowe: nauczyciel, rola zawodowa, etyka, wychowanie, edukacja.

Konfucjusz rzekł:

*Uczyć się i praktykować to, czego się nauczyliśmy, wciąż i wciąż to przyjemność, czyż nie?
Mieć przyjaciół przybyłych z daleka to szczęście, czyż nie? Być niewzruszonym mimo niedoceniania przez innych to szlachetne, czyż nie?*

(Lun Yu 2008, s. 19)

Współcześnie przed systemem oświaty stawia się bardzo duże wymagania, w tym wiele trudnych i złożonych zadań. Ich realizacja nie byłaby możliwa bez zaangażowania nauczycieli, którzy odgrywają kluczową rolę w wychowywaniu dzieci i młodzieży. Nauczyciel to bowiem osoba, która przygotowuje młode pokolenie do uczestniczenia w życiu społecznym. Z tych oto powodów stawia się przed nim szereg wymagań związanych zarówno z jego wiedzą i umiejętnościami pedagogicznymi, jak i postawą społeczną i moralną. Dla uczniów nauczyciel to często autorytet, wzór do naśladowania. Bycie nauczycielem rozpatrywane jest nie tylko w kontekście realizacji roli zawodowej, ale także pełnionej misji. Na te aspekty zwraca uwagę m.in. E. Dereń w swoich licznych publikacjach¹.

Uwzględniając niezwykle złożony i wieloaspektowy charakter pracy nauczycieli, przyjęto tezę, że niezależnie od typów szkół, w jakich pracują nauczyciele,

¹ E. Dereń, *Nauczyciel – zawód czy misja i powołanie?*, <https://sites.google.com/site/ksztalcenie-nauczycieli/nauczyciel---zawod-czy-misja-i-powolanie> [dostęp: 10.07.2018]; tegoż, *Quo vadis, edukacja nauczycielska?*, <https://sites.google.com/site/ksztalcenienuczycieli/quo-vadis-edukacja-nauczycielska> [dostęp: 10.07.2018].

zmagają się oni z różnymi dylematami. Wydaje się przy tym, że liczba i „siła” tych dylematów wzrastają wraz z potrzebą (koniecznością) realizacji przez nauczyciela roli wychowawcy. Przyjmując takie założenie, autorka skłania się do refleksji, że im wyższy poziom edukacji, tym nauczyciele zgłaszają mniej dylematów dotyczących realizacji swojej roli zawodowej.

Przegląd literatury dotyczącej pedeutologii, doświadczenia własne związane z realizacją roli zawodowej nauczyciela akademickiego oraz rozmowy z wieloma nauczycielami szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych pozwoliły na określenie subiektywnego punktu widzenia na temat występujących w procesie nauczania i wychowania dylematów.

Jako główny cel opracowania przyjęto przedstawienie wybranych przez autorkę dylematów związanych z wykonywaniem roli zawodowej nauczyciela. Jego realizacja wymagała odpowiedzi na kilka pytań szczegółowych, w tym:

- *Kim jest (powinien być) nauczyciel i na czym polega rola zawodowa nauczyciela?*
- *Czy role nauczyciela możemy podzielić na określone obszary (aspekty, wymiary) i jak ta wieloaspektowość oraz złożoność zadań wpływa na powstające dylematy?*
- *Jaka jest specyfika pracy nauczyciela na różnych poziomach edukacji i kształcenia, w kontekście pełnionych ról?*
- *Jakie dylematy najczęściej zgłaszają nauczyciele?*

Kim jest (powinien być) nauczyciel i na czym polega rola zawodowa nauczyciela?

Słowo „nauczyciel” w sposób naturalny kojarzy się z „nauczaniem”, które oznacza planowaną pracę nauczyciela z uczniami, umożliwiającą im zdobywanie wiadomości, umiejętności, nawyków oraz rozwijanie osobowości; to jednocześnie kierowanie procesem uczenia się². Definiując pojęcie i rolę zawodową nauczyciela, należy podkreślić, że jest on „odpowiednio przygotowanym specjalistą do prowadzenia pracy dydaktyczno-wychowawczej w instytucjach oświatowo-wychowawczych”, takich jak: przedszkola, szkoły, kursy specjalistyczne, szkoły wyższe lub inne placówki pozaszkolne i poszkolne. Nauczyciel to zatem dobrze wykwalifikowana osoba powołana do nauczania i wychowywania dzieci, młodzieży i dorosłych³. Aspekt wiedzy jako niezbędnego, swoistego atrybutu nauczyciela został podkreślony już w starożytnych Chinach. Za pierwszego chińskiego nauczyciela uznawany jest bowiem Konfucjusz, autor sentencji: „Kto zdobył wiedzę pielęgnuje, a nową bez ustanku zdobywa, ten może być nauczycie-

² Źródło: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/nauczanie;4009279.html> [dostęp: 10.07.2018].

³ *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1997, s. 439.

lem innych”⁴. Zbliżoną definicję nauczyciela przedstawili B. Milerski i B. Śliwerski, określając nauczyciela „odpowiednio przygotowanym i wykształconym specjalistą, powołanym do pracy dydaktyczno-wychowawczej, we wszelkich instytucjach oświatowych – publicznych i niepublicznych”, takich jak przedszkola, różnego typu szkoły oraz placówki pozaszkolne⁵.

Zdaniem autorki, w sprawnym i efektywnym procesie nauczania i wychowania poza profesjonalnym, rzetelnym przygotowaniem merytorycznym nauczyciela (przedmiotowym, kierunkowym) kluczowe są jego cechy osobowościowe, mentalne, kompetencje społeczne (w tym interpersonalne), umiejętność współodczuwania (empatii), a także uznawane i prezentowane na co dzień wartości etyczne i moralne (np. poszanowanie godności osobistej każdego człowieka). Trudno sobie bowiem wyobrazić, aby uczeń był podatny na procesy dydaktyczne i wychowawcze bez odpowiedniej, pozytywnej postawy względem nauczyciela. Zdaniem autorki, niezbędny w tym procesie jest dialog – a on opiera się na zaufaniu i wzajemnym zrozumieniu (na wzajemnym poszanowaniu stron).

Odnosząc ten pogląd do literatury, można wskazać na wyraźny rozwój nauk pedagogicznych i psychologicznych dopiero w XX wieku – w którym to sprecyzowano rolę i zadania nauczyciela oraz głoszone hasła propagujące pądocentryzm⁶. Rozwój badań nad osobowością nauczyciela, jego talentami oraz zdolnościami wychowawczymi, a także szczególna troska o dziecko, spowodowały, że XX wiek nazwano „stuleciem dziecka”⁷. Opisywane zadania i role nauczycielskie coraz częściej szły w kierunku widzenia nauczyciela jako tzw. „ogrodnika” – pielęgnującego, tworzącego warunki do rozwoju, ale nieingerującego w osobowość ucznia. W tym duchu pracował m.in. wybitny nauczyciel – wychowawca Janusz Korczak⁸. Podstawowy nurt badań pedeutologicznych w okresie międzywojennym i powojennym oparty był na założeniu, że realizacja ról nauczycielskich zależy od cech osobowości nauczyciela. Dopiero w latach 60. XX wieku nastąpił wyraźny odwrót od koncepcji osobowościowego wzoru nauczyciela i punkt ciężkości przeniesiono na jego wykształcenie i profesjonalne przygotowanie do realizacji zadań dydaktyczno-wychowawczych. Kolejne zmiany w podejściu do nauczania i roli nauczycieli nastąpiły w latach 90. – miejsce nauczyciela przekazującego gotowe wiadomości zajął „nauczyciel – badacz”, który potrafi tworzyć takie sytuacje, w których uczeń sam zdobywa i pogłębia wiedzę. Kształcenie bowiem coraz częściej rozumiano i opisywano jako wynik dialogu nauczyciela z uczniem, ich wzajemnej współpracy i akceptacji.

⁴ Lun Yu, *Konfucjusz. Dialogi*, Warszawa 2008, s. 25.

⁵ *Pedagogika. Leksykon*, red. B. Milerski, B. Śliwerski, Warszawa 2000, s. 131.

⁶ *Jak być dobrym nauczycielem – wychowawcą. Innowacyjne praktyki pedagogiczne szansą rozwoju oświaty*, Projekt UE – EFS, Ryki 2010, s. 10.

⁷ Tamże.

⁸ M. Magdzińska, *Ideal postawy nauczyciela – wychowawcy w poglądach Janusza Korczaka*, <http://www.profesor.pl/publikacja,7404,Artykuly,Ideal-postawy-nauczyciela-wychowawcy-w-pogladach-Janusza-Korczaka> [dostęp: 10.07.2018].

Reasumując, można się zgodzić z poglądem, że nauczyciel to „przewodnik”, zmierzający ku prawdzie, którego celem jest nauczanie, wychowywanie, a także otaczanie ucznia opieką, przy zachowaniu kanonu wartości. Autorka ma tu na myśli wychowanie w duchu wzajemnego szacunku, pokoju, tolerancji i przyjaźni.

Odnosząc się przy tym do roli zawodowej, jaką pełni nauczyciel, trzeba podkreślić, że bez jego odpowiedniej (skutecznej, dostosowanej do potrzeb) działalności nie byłoby możliwe tworzenie celów, metod, zasad kształcenia i wychowania oraz ich treści. Żaden z tych elementów nie działa bowiem automatycznie, lecz realizuje się go poprzez osobowość nauczyciela i jej odpowiednie wykorzystanie⁹. Zatem przygotowanie nauczyciela, jego doświadczenie, kwalifikacje zawodowe, postawa życiowa i moralna, a przez to autorytet wśród uczniów i wychowanków, mają kluczowe znaczenie w procesie wychowywania i kształcenia dzieci i młodzieży. W opinii autorki, nauczyciel w tym procesie to osoba łącząca wiele zdolności i realizująca wiele ról, w tym: lidera, organizatora, a także opiekuna. Przy tym w zawodzie nauczyciela, podobnie jak w zawodach prawniczych, medycznych, dziennikarskich, itp., szczególnie ważna jest etyka zawodowa¹⁰. Zagadnieniem tym zajął się między innymi J. Kropiwnicki, opracowując *Kodeks etyczny nauczyciela*. Autor sformułował nakazy i zakazy dotyczące pracy nauczyciela, które podczas refleksji na temat dylematów związanych z wykonywaniem roli zawodowej nauczyciela warto w tym miejscu przytoczyć. Nauczyciel:

- pamięta, że wychowuje przede wszystkim własnym przykładem;
- pamięta, że uczeń – nawet najmniejszy – jest Człowiekiem;
- postępuje zgodnie ze swoimi słowami;
- nigdy nie zapomina, że szkoła – a więc i on – jest dla ucznia. Gdyby nie było uczniów, byłby niepotrzebny;
- uczy nie dla wiedzy, ale dla życia;
- jeśli nie kocha dzieci i młodzieży – powinien zmienić zawód;
- traktuje wszystkich uczniów równo;
- ocenia sprawiedliwie, uwzględniając jednak wkład pracy ucznia;
- nigdy nie poniża godności ucznia. Wie, że niewłaściwe słowo lub gest może zranić bardziej niż najsroższa kara;
- nie kompromituje się prowadzeniem nieprzygotowanych zajęć;
- pamięta, że w każdej chwili spędzanej z uczniami jest wychowawcą;
- wie, że może pomóc tylko uczniom, których zalety i wady zna;
- nie próbuje być „Siłaczką”, „Siłaczem” – dąży do profesjonalizmu;

⁹ M. Sikorski, *Rozważania o kwalifikacjach pedagogicznych nauczyciela*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2006, nr 2, s. 125–138.

¹⁰ A.A. Kotusiewicz, *O co pyta współczesna pedeutologia?*, [w:] *Nauczyciel akademicki w refleksji nad własną praktyką edukacyjną*, red. A.A. Kotusiewicz, G. Koć-Seniuch, Warszawa 2008, s. 101–110; J. Miko-Giedyk, *Prywatno-publiczne „zaplątanie” – palący problem współczesnych nauczycieli*, [w:] *Uczłowieczyć komunikację. Nauczyciel wobec ucznia w przestrzeni szkolnej*, red. H. Kwiatkowska, Kraków 2015, s. 106–126.

- uczy się od lepszych od siebie, a słabszym pomaga;
- nie traktuje rodziców uczniów protekcyjnie – wie, że dla nich pracuje;
- korzysta z doświadczeń innych i dzieli się własnymi;
- wie, że niesprawdzona na czas klasówka jest rodzajem oszustwa;
- myśli samodzielnie, umie działać wspólnie;
- ma świadomość, że niezależnie od swojej specjalności zawsze jest również nauczycielem języka ojczystego;
- wie, że niektóre dzieci i młodzi ludzie są jak zaszyfrowane zamki, stara się do nich dobrać właściwy klucz;
- ma świadomość, że niektórzy uczniowie mogą go przerosnąć i ułatwia im to;
- dba o swój wygląd zewnętrzny – to jeden ze środków wychowawczych;
- okazuje uczniom i innym nauczycielom życzliwość;
- zostawia własne problemy w domu;
- pamięta, że jego uśmiech pozwala uczniom traktować pobyt w szkole jako znośniejszy¹¹.

Analiza zapisów *Kodeksu etycznego nauczycieli* wskazuje, że kluczowymi cechami i umiejętnościami, które ułatwiają realizację roli zawodowej nauczycielowi, są: życzliwość, słowność, wrażliwość, profesjonalizm, sprawiedliwość, rzetelność, empatia, pokora, odpowiedzialność, opiekuńczość, pracowitość, samodzielność w myśleniu, optymizm.

Lista oczekiwań i zadań, jakie stoją przed nauczycielem – pracującym na każdym poziomie systemu oświaty i nauki – jest niezwykle długa. Zdaniem autorki, niewątpliwym wyzwaniem stojącym przed każdym nauczycielem jest konieczność poszerzania i pogłębiania swojej wiedzy. Proces wychowawczy nie tylko zależy bowiem od cech osobowościowych i sposobów zachowania nauczyciela, ale też opiera się na jego profesjonalizmie. Uczniowie i rodzice oczekują realizacji podstawy programowej, a także ciekawego i inspirującego prowadzenia zajęć. Pojawia się przy tym dylemat (często podnoszony przez nauczycieli): *w jaki sposób prowadzić zajęcia, aby były interesujące dla uczniów, a jednocześnie zrealizować program?* Nauczyciel powinien przy tym doskonalić swoje umiejętności społeczne (w tym interpersonalne). Podczas realizacji zadań (wypełniania ról) musi przecież współpracować nie tylko z uczniami i ich rodzicami, ale także z dyrekcją placówki, współpracownikami (innymi nauczycielami), instytucjami oceniającymi oraz pozostałymi interesariuszami zewnętrznymi.

Skuteczność procesu dydaktyczno-wychowawczego zależy także od autentycznego zaangażowania się w ten proces (bez oczekiwania wdzięczności ze strony uczniów czy też rodziców)¹². Konieczna jest aktywna postawa i inicjatywa w podejmowaniu nowych wyzwań (w tym w rozwiązywaniu pojawiających się

¹¹ J. Kropiwnicki, *Wołanie o etykę zawodową*, „Nowe w Szkole” 2005, nr 7–8, s. 6–7.

¹² W. Dróżka, „Jak pokonać siłą własną”? *Relacje nauczyciele– uczniowie w świetle pamiętników nauczycieli*, [w:] *Uczłowieczyć komunikację...*, s. 147–166.

problemów)¹³. Mając na celu kształtowanie osobowości młodych ludzi, nauczyciel powinien być – w opinii autorki – autentyczny, czyli – za tym, co mówi, powinny „iść” jego czyny (działania). Taka postawa powinna wzmocnić zaufanie pomiędzy nim a uczniami. Zaufanie natomiast może skutecznie wspierać proces dialogu – bez którego realizacja celów wychowawczych jest niemożliwa.

W dobie dynamicznych zmian i transformacji makro- oraz mikrootoczenia współczesny nauczyciel staje wobec nowej roli społeczno-zawodowej – roli facylitatora¹⁴ – czyli pomocnika, „osoby wspierającej proces uczenia się w atmosferze podmiotowych relacji interpersonalnych”¹⁵.

Czy role nauczyciela możemy podzielić na określone obszary (aspekty, wymiary) i jak ta wieloaspektowość oraz złożoność zadań wpływa na powstające dylematy?

W opinii autorki, dylematy związane z realizacją pracy zawodowej nauczyciela determinowane są rodzajem pełnionych ról, ich ilością oraz trudnościami związanymi z ich wypełnianiem (koordynacją podczas realizacji wszystkich zadań), w tym – czego (jakiego obszaru) dotyczą realizowane przez nauczyciela zadania. W literaturze przedmiotu można spotkać wiele klasyfikacji i podziałów ról nauczycielskich. Według M. Ptak nauczyciel zmuszony jest do jednoczesnego wypełniania ról, np.: dydaktyka, wychowawcy, egzaminatora, dyrektora, pedagoga¹⁶. Opisywane są także role dobrowolne, zadane, wyznaczone, oczekiwane i utożsamiane. Czasem uściśla się je określeniami, takimi jak: przewodnik, tłumacz, edukator, dydaktyk, terapeuta, doradca¹⁷. Każda z tych ról wymaga nieco innej wiedzy i różnych umiejętności. Role nauczycieli można przy tym podzielić na: formalne – wynikające z pracy na konkretnym stanowisku, i nieformalne – wynikające z realizacji bieżących potrzeb. W *Vademecum wychowawcy*, autorstwa B. Badziukiewicz i M. Sałasińskiego, czytamy m.in. o wypełnianiu roli wychowawcy. W tym kontekście wyróżniono szereg funkcji: strażnika, opiekuna, obrońcy, doradcy oraz pomagacza¹⁸. Analizując rolę wychowawcy, warto – zdaniem autorki – przytoczyć ciekawe definicje, autorstwa Z. Włodarskiego:

¹³ A. Folkierska, *Jaka filozofia, jaka pedagogika?*, [w:] *Filozofia a pedagogika. Studia i szkice*, red. P. Dehnel, G. Gutowski, Wrocław 2005, s. 42–54.

¹⁴ ang. *facilitate* – ‘ułatwiać’, ‘uprzystępniać’; ang. *facilitator* – ‘pomocnik’.

¹⁵ M.K. Grzegorzewska, *Stres w zawodzie nauczyciela. Specyfika, uwarunkowania i następstwa*, Kraków 2006, s. 19–35.

¹⁶ M. Ptak, *Osoba nauczyciela – wychowawcy w dokumentach normatywnych. Pedeutologiczna expost i ex ante*, Poznań 2013, s. 171–280.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ B. Badziukiewicz, M. Sałasiński, *Vademecum wychowawcy*, Warszawa 2015, s. 88–96.

Wychowawca – nauczyciel dobry to ten, który angażuje się – gdy istnieje potrzeba – w oddziaływania pedagogiczne, uzyskując zadowalające rezultaty. Wychowawca – nauczyciel zły w podobnej sytuacji bądź działań tego rodzaju w ogóle nie podejmuje, bądź podjąwszy je, spotyka się z niepowodzeniem¹⁹.

W książce pt. *Dydaktyka* Cz. Kupisiewicz wyróżnił najbardziej charakterystyczne dla procesu dydaktyczno-wychowawczego zadania. Wśród nich wymienił m.in.:

- przekazywanie wiedzy oraz kształtowanie różnorodnych umiejętności;
- pobudzanie do aktywności poznawczej oraz rozwijanie sił twórczych i zdolności innowacyjnych;
- zaznajamianie z pożądanym ze społeczno-wychowawczego punktu widzenia systemem wartości oraz kształtowanie na tej podstawie określonych postaw i cech charakteru;
- kształtowanie i rozwijanie zainteresowań zgodnych z ideałem człowieka wszechstronnie rozwiniętego;
- stopniowe wdrażanie do aktywności społecznej i zawodowej, łącznie z samokontrolą i samooceną przebiegu oraz wyników własnej pracy;
- wskazywanie najbardziej odpowiednich kierunków nauki na podstawie systematycznie prowadzonych zabiegów z zakresu orientacji szkolnej i poradnictwa zawodowego;
- organizowanie życia społecznego wychowanków oraz wdrażanie ich do racjonalnego spędzania wolnego czasu, w tym do systematycznego i samodzielnego uczenia się przez całe życie²⁰.

Tak więc nauczyciel, który pomimo wysiłków i zaangażowania nie osiąga oczekiwanych rezultatów (celów, zadań), może po jakimś czasie czuć się sfrustrowany i zniechęcony²¹. Po wielu latach niepowodzeń może dojść do często spotykanego wśród nauczycieli (w tym nauczycieli akademickich) wypalenia zawodowego. Głównymi jego przejawami są: wyczerpanie emocjonalne, depersonalizacja oraz obniżone poczucie osiągnięć osobistych.²² Taki stan, zdaniem autorki, jest wielce prawdopodobny, ponieważ oczekiwania wobec nauczycieli są niezmiernie wysokie. Zgodnie z tym, co czytamy w wyżej cytowanej książce Cz. Kupisiewicza, nauczyciel to „chodzący ideał” – człowiek z niemal nadludzkimi możliwościami.

Liczba nakładanych na nauczycieli zadań, wygórowane często oczekiwania (niewspółmierne do możliwości i systemu wynagradzania), a także presja wywierana ze strony różnych interesariuszy (instytucji oceniających, rodziców itp.) mogą spowodować, że u nauczyciela pojawi się jeden dominujący dylemat: Czy

¹⁹ Z. Włodarski, *Człowiek jako wychowawca i nauczyciel*, Warszawa 1992, s. 27–39.

²⁰ Cz. Kupisiewicz, *Dydaktyka*, Kraków 2012, s. 226–227.

²¹ W. Komar, *Dramat zawodności nauczycielstwa – dylematy genezy i przyczyn (refleksje w kręgu „prowokacji”)*, [w:] *Uczlowieczyc komunikację...*, s. 35–56.

²² P. Hreciński, *Wypalenie zawodowe nauczycieli*, Warszawa 2016, s. 17–19.

dobrze wybrałam (wybrałem) zawód? Czy nadaję się na nauczyciela (wychowawcę)?

Jaka jest specyfika pracy nauczyciela na różnych poziomach edukacji i kształcenia w kontekście pełnionych ról?

Z przeglądu literaturowego, własnych doświadczeń nauczyciela akademickiego, a także rozmów przeprowadzonych z nauczycielami i wychowawcami przedszkoli, szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych jasno wynika, że na różnych poziomach edukacji i kształcenia nauczyciel zobowiązany jest do pełnienia nieco innych ról (a w ich ramach – zadań)²³. Nawet jeżeli role pozostają takie same, to zmieniają się proporcje pomiędzy nimi. I tak, w nauczaniu wczesnoszkolnym i szkolnym obserwujemy relatywnie duży udział roli wychowawczej.²⁴ Im bowiem uczeń młodszy, tym bardziej podatny na kształtowanie postaw i pewnych cech osobowości. Przykładowo, kształcąc studentów, nauczyciel akademicki nie zastanawia się nad relacjami z rodzicami tychże studentów. Nie planuje procesu dydaktyczno-wychowawczego tak szczegółowo, jak dzieje się to w systemie oświaty²⁵. Co nie oznacza, że na poziomie studiów wyższych nauczyciel nie powinien oddziaływać wychowawczo. Powinien, ale zapewne z zastosowaniem nieco zmodyfikowanych metod.

Pisząc o roli nauczyciela akademickiego w kształtowaniu samoodповідzialności studentów, E. Wołodźko podkreśla, że współczesne spojrzenie na młodego człowieka, uczestnika procesów edukacyjnych, zakłada uznanie jego podmiotowości, holistycznego i integralnego wymiaru jego osobowości, autonomii, wreszcie indywidualnej drogi rozwoju. Efektem tego uczestnictwa, zwłaszcza dojrzałego ucznia – studenta, jest nie tylko określony poziom kompetencji intelektualnych, ale także szeroko rozumianych kompetencji osobowych (emocjonalnych, komunikacyjnych, twórczych) oraz postaw i wartości²⁶.

To, co niewątpliwie łączy edukację na każdym poziomie, to – zdaniem autorki tego opracowania – fakt, iż jest ona (a raczej powinna być) procesem inspirowania rozwoju ludzi (zarówno młodszych, jak i starszych), odnalezienia przez nich osobistych celów i wartości, a także ukierunkowującym kształtowanie da-

²³ G. Kempa, *Sylwetka nauczyciela wychowawcy szkół średnich Drugiej Rzeczypospolitej źródłem inspiracji dla współczesnej pedeutologii*, [w:] *Współczesny nauczyciel w koncepcjach pedeutologicznych i praktyce edukacyjnej*, red. D. Ekiert-Oldroyd, Katowice 2006, s. 60–69.

²⁴ E. Jezierska-Wiejak, *Wychowanie w szkole w refleksjach nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej*, [w:] *Czas na wychowanie III. Złożona realność wychowania*, red. B. Piątkowska, Wałbrzych 2013, s. 241–249.

²⁵ D. Pankowska, *Pedagogika dla nauczycieli w praktyce. Materiały metodyczne*, Kraków 2008, s. 12–13.

²⁶ E. Wołodźko, *Rola nauczyciela akademickiego w kształtowaniu samodzielności studentów*, „Pedagogika Szkoły Wyższej” 2003, nr 21.

nych osób. Przy tym osoby uczestniczące w procesie edukacji powinny mieć warunki do samodzielnego podejmowania decyzji i działania²⁷.

Jakie dylematy najczęściej zgłaszają nauczyciele?

Zarówno sami nauczyciele, jak i instytucje edukacyjne nie są wolne od różnych dylematów. Według B. Piątkowskiej bez odpowiedzi pozostają niektóre pytania o drogi wychowania²⁸. *Bo jak wychowywać, kiedy żyjemy z dnia na dzień, kiedy współczesny postindustrialny i ponowoczesny²⁹ człowiek (w tym nauczyciel i rodzic) często neguje tradycyjne wartości?*

Swoje refleksje na temat dylematów związanych z wykonywaniem roli zawodowej nauczycieli autorka pracy oparła m.in. na ciekawej klasyfikacji B. Śliwerskiego, który opisał kilka rodzajów pedeutologicznych „gorsetów”. Wśród nich wymienił:

- gorset programowo-metodyczny – tzw. narodowe *curriculum*, czyli wymagania podstawy programowej kształcenia ogólnego,
- gorset ideologiczny – wynikający z konieczności „redukowania” własnego systemu wartości i przekonań – aby stać się „politycznie poprawnym”,
- gorset temporalny – wiąże się z czasem pracy nauczyciela, którego jest zwykle zbyt mało, aby rzetelnie i z pasją realizować swoje zadania,
- gorset jurydykacji – dotyczy wprowadzanych (często modyfikowanych) norm prawnych, które „standaryzują” działania nauczyciela,
- gorset awansu zawodowego – który pojawił się wraz z reformą szkolnictwa w 1999 roku i jest związany z systemem nadawania stopni kwalifikacyjnych nauczycieli³⁰.

Tak więc nauczyciel, będąc częścią wielkiego systemu, zmuszony jest niejednokrotnie do powściągnięcia swojej pomysłowości i entuzjazmu. Jego działania muszą bowiem doprowadzić do realizacji celów odgórnie narzuconych – przykładowo, realizacji wymagań podstawy programowej (co do której ma często wiele wątpliwości). Jego wyuczona „poprawność polityczna” z czasem może prowadzić do zaburzeń w identyfikacji tożsamości, własnych ideałów i przekonań – co w dłuższej perspektywie czasowej zapewne niekorzystnie wpływa na samoocenę nauczyciela i poziom satysfakcji zawodowej. Do tego dochodzi czę-

²⁷ St. Judycki., *Wolność i wychowanie*, [w:] *Filozofia a pedagogika. Studia i szkice*, red. P. Dehnel, P. Gutowski, Wrocław 2005, s. 56–65; A. Matusz-Rzewski, *Nauczyciel – uczeń. O paradoksach wzajemnej komunikacji*, [w:] *Uczłowieczyć komunikację...*, s. 461–480.

²⁸ B. Piątkowska, *Wychowanie w ponowoczesnej rzeczywistości – między zwątpieniem a nadzieją*, [w:] *Czas na wychowanie – główne konteksty i uwarunkowania*, red. B. Piątkowska, Wałbrzych 2009, s. 181–189.

²⁹ Z. Bauman, *Globalizacja – i co z tego dla ludzi wynika*, Warszawa 2000, s. 103.

³⁰ B. Śliwerski, *Nauczyciele w gorsecie MENowskich regulacji*, [w:] *Uczłowieczyć komunikację...*, s. 57–83.

sto frustrująca presja czasu i obowiązek prowadzenia niezwykle rozbudowanej dokumentacji. Turbulentna zmienność przepisów prawnych, regulujących system edukacji, staje się źródłem chaosu i poważnych zaburzeń podczas realizacji bieżących procesów dydaktyczno-wychowawczych. Nakłada się na to „wyścig” związany z awansem zawodowym – którego zasady dość często są poddawane krytyce. Nauczyciel w pewnym momencie swojej kariery zawodowej może zatem czuć się wyczerpany fizycznie i emocjonalnie.

Jednak uciążliwość „gorsetów” wynikających z obowiązujących w systemie reguł to tylko część trudności i dylematów, z jakimi na co dzień muszą borykać się nauczyciele. W opinii autorki poza dylematami wynikającymi bezpośrednio z przepisów prawnych kluczowe znaczenie i wpływ na jakość pracy i życia nauczycieli mają dylematy natury etycznej. Przykładem trudności w realizacji zadań dydaktycznych i wychowawczych jest przenikanie się życia osobistego i zawodowego nauczycieli, na co zwraca uwagę m.in. R. Nawrocki³¹.

W wyniku przeprowadzonych przez autorkę badań literaturowych oraz rozmów z wieloma nauczycielami powstała lista najczęściej zgłaszanych przez nich dylematów natury etycznej. Wśród dominujących znajdują się:

- trudności w obiektywnym ocenianiu postaw rodziców i uczniów – oceny przez pryzmat własnych doświadczeń i poglądów;
- trudności w obiektywnym ocenianiu postępów i wyników uczniów, w tym dylemat związany z oceną uczniów będących na różnych poziomach rozwoju intelektualnego – *Czy stosowanie jednego „klucza” jest sprawiedliwe i przynosi oczekiwane efekty dydaktyczne i wychowawcze?* (nawet jeżeli nie, to zgodnie z przyjętymi regułami nauczyciel musi przyjąć jeden sposób wartościowania ocen, bez ich indywidualizacji). Problem sprawiedliwej weryfikacji wiedzy i umiejętności – bez czynienia wyjątków: *Sprawiedliwie – czyli jak?* Część klasy może nie spełniać wymagań – *Co robić w taki przypadku?*;
- konieczność zachowania tzw. klasycznego kanonu wartości, czyli wychowania w duchu wzajemnego szacunku, pokoju, tolerancji i przyjaźni – co przy uwzględnieniu współczesnych uwarunkowań społecznych związanych z globalizacją i konsumpcjonizmem nie jest łatwym do osiągnięcia celem (wcześniej w opracowaniu wskazano m.in. na postawę człowieka postindustrialnego i ponowoczesnego);
- trudności wychowawcze z niektórymi uczniami – *Jak im zaradzić? Gdzie szukać wsparcia i pomocy w przypadku, gdy zawodzą stosowane metody?*;
- trudności z byciem autorytetem, przykładem i wzorem do naśladowania; wysokie, często – w odczuciu nauczycieli – zbyt wysokie wymagania (oczekiwania) co do postawy życiowej i moralnej nauczyciela, który jest przecież „normalnym” człowiekiem, ma prawo zatem do popełniania błędów i odno-

³¹ R. Nawrocki, *Koroźja tożsamości nauczyciela. Rzecz o relacji między sferami prywatną i publiczną*, [w:] *Uczłowieczyć komunikację...*, s. 84–104.

- szenia porażek (odczuwany brak symetrii pomiędzy stronami: nauczyciel – uczeń, nauczyciel – rodzic, nauczyciel – pracodawca);
- nieustannie dokonywane oceny pracy nauczyciela – zarówno przez uczniów, przełożonych, jak i rodziców – *Jak podobać się wszystkim?*;
 - trudności w obiektywizacji relacji nauczyciel – uczeń, jednych bowiem lubi się bardziej, innych mniej. Pojawiają się przykładowo dylematy: *W jaki sposób okazywać swoją sympatię względem wybranych uczniów? Gdzie jest granica w sposobach okazywania sympatii uczniom?*;
 - dylematy dotyczące wymagań stawianych uczniom – *Czego oczekiwać? Czy od każdego ucznia możemy oczekiwać jednakowych postępów i postaw? Do jakiego stopnia możemy lub powinniśmy mieć indywidualne podejście? Czy możliwe jest indywidualne podejście do każdego ucznia?*;
 - trudności z dyscyplinowaniem uczniów – *Jaki przyjąć wzór dyscypliny? Jakie metody zastosować, aby utrzymać w grupie dyscyplinę? Czy dyscyplina to posłuszeństwo ucznia w każdej sytuacji?*;
 - dylematy dotyczące stylu prowadzenia zajęć – *Czy stosować styl bardziej autorytarny, czy bardziej demokratyczny? Jakiego stylu oczekują uczniowie, a jakiego rodzice i przełożeni?* (oczekiwania w tym zakresie są często odmienne);
 - dylematy dotyczące zakresu egalitarnej strategii w nauczaniu – jak pogodzić sprawiedliwe traktowanie wszystkich uczniów z indywidualnym podejściem – są przecież uczniowie wymagający szczególnej uwagi.

Autorka chciałaby podkreślić, że lista ta, chociaż długa, jest jedynie pewnym wycinkiem zgłaszanych przez nauczycieli dylematów. Wyniki badań i analiz można uogólnić i sparafrazować, przyjmując, że bycie nauczycielem (wypełnianie ról zawodowych) to „jeden wielki dylemat”.

Wnioski

W toku przeprowadzonych badań i analiz autorka potwierdziła przyjętą na wstępie tezę, że niezależnie od typu szkół, w jakich pracują nauczyciele, zmagają się oni z różnymi dylematami. Liczba i „siła” tych dylematów wzrasta wraz z potrzebą (koniecznością) realizacji przez nauczyciela roli wychowawcy. Liczne rozmowy z nauczycielami potwierdziły prawidłowość, że im wyższy poziom edukacji, tym nauczyciele zgłaszają mniej dylematów dotyczących realizacji swojej roli zawodowej.

Cel artykułu, jaki przyjęto na wstępie, został osiągnięty – w materiale przedstawiono wybrane przez autorkę dylematy związane z wykonywaniem roli zawodowej nauczyciela, a także udzielono odpowiedzi na kilka pytań szczegółowych:

- *Kim jest (powinien być) nauczyciel i na czym polega rola zawodowa nauczyciela?*

- *Czy role nauczyciela możemy podzielić na określone obszary (aspekty, wymiary) i jak ta wieloaspektowość oraz złożoność zadań wpływa na powstające dylematy?*
- *Jaka jest specyfika pracy nauczyciela na różnych poziomach edukacji i kształcenia, w kontekście pełnionych ról?*
- *Jakie dylematy najczęściej zgłaszają nauczyciele?*

Podsumowując całość opracowania, można stwierdzić, że dla każdego nauczyciela (niezależnie od typu placówki, w której pracuje) praca powinna być swego rodzaju misją – zmierzającą ku rozwojowi człowieka (małego dziecka w żłobku, przedszkolaka, ucznia, słuchacza, studenta). Takie podejście – zdaniem autorki – wymaga jednak ogromnego nakładu sił, zaangażowania, otwarcia serca i umysłu, a przede wszystkim chęci i zamiłowania (pasji) do wykonywania tego zawodu. Trzeba jednak wyraźnie pokreślić i pamiętać, że nauczyciele są tylko ludźmi, popełniają więc błędy i mają prawo do słabości. Dobrze zmotywowany, wykształcony i przygotowany do pracy nauczyciel z pewnością poradzi sobie z wychowaniem przyszłych pokoleń, jego praca zostanie doceniona, nawet jeżeli sam nie będzie „idealny”.

Problematyka pedeutologiczna – w ocenie autorki pracy – jest niezwykle ciekawa i daje szansę na prowadzenie interesujących badań empirycznych w przyszłości. Rozważania nad dylematami dotyczącymi wykonywanej roli zawodowej przez nauczycieli mają interdyscyplinarny charakter – nierozzerwalnie łączą się z przeobrażeniami ekonomiczno-gospodarczymi, prawnymi, kulturowymi, społecznymi, demograficznymi, psychologicznymi, itd. Do tego dochodzi cała aura filozoficznych rozważań, które zapewne nigdy się nie skończą...

Bibliografia

- Badziukiewicz B., Sałasiński M., *Vademecum wychowawcy*, Wydawnictwo Akademickie „ŻAK”, Warszawa 2015.
- Bauman Z., *Globalizacja – i co z tego dla ludzi wynika*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2000.
- Dereń E., *Nauczyciel – zawód czy misja i powołanie?*, <https://sites.google.com/site/ksztalcenienauczycieli/nauczyciel---zawod-czy-misja-i-powolanie> [dostęp: 10.07.2018].
- Dereń E., *Quo vadis, edukacja nauczycielska?*, <https://sites.google.com/site/ksztalcenienauczycieli/quo-vadis-edukacja-nauczycielska> [dostęp: 10.07.2018].
- Dróżka W., „*Jak pokonać siłą własną*”? *Relacje nauczyciele–uczniowie w świetle pamiętników nauczycieli*, [w:] *Uczłowieczyć komunikację. Nauczyciel wobec ucznia w przestrzeni szkolnej*, red. H. Kwiatkowska, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2015.
- Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Fundacja Innowacja, Warszawa 1997.

- Folkierska A., *Jaka filozofia, jaka pedagogika?*, [w:] *Filozofia a pedagogika. Studia i szkice*, red. P. Dehnel, G. Gutowski, Dolnośląska Szkoła Wyższa, Wrocław 2005.
- Grzegorzewska M.K., *Stres w zawodzie nauczyciela. Specyfika, uwarunkowania i następstwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.
- Hreciński P., *Wypalenie zawodowe nauczycieli*, Wyd. Difin, Warszawa 2016.
- Jak być dobrym nauczycielem – wychowawcą. Innowacyjne praktyki pedagogiczne szansą rozwoju oświaty*, projekt UE – EFS, Ryki 2010.
- Jezińska-Wiejak E., *Wychowanie w szkole w refleksjach nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej*, [w:] *Czas na wychowanie III. Złożona realność wychowania*, red. B. Piątkowska, Wydawnictwo Uczelniane Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu, Wałbrzych 2013.
- Judycki S., *Wolność i wychowanie*, [w:] *Filozofia a pedagogika. Studia i szkice*, red. P. Dehnel, P. Gutowski, Dolnośląska Szkoła Wyższa, Wrocław 2005.
- Kempa G., *Sylwetka nauczyciela wychowawcy szkół średnich Drugiej Rzeczypospolitej źródłem inspiracji dla współczesnej pedeutologii*, [w:] *Współczesny nauczyciel w koncepcjach pedeutologicznych i praktyce edukacyjnej*, red. D. Ekiert-Oldroyd, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006.
- Komar W., *Dramat zawodności nauczycielstwa – dylematy genezy i przyczyn (refleksje w kręgu „prowokacji”)*, [w:] *Uczłowieczyć komunikację. Nauczyciel wobec ucznia w przestrzeni szkolnej*, red. H. Kwiatkowska, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2015.
- Kotusiewicz A.A., *O co pyta współczesna pedeutologia?*, [w:] *Nauczyciel akademicki w refleksji nad własną praktyką edukacyjną*, red. A.A. Kotusiewicz, G. Koć-Seniuch, Wydawnictwo Akademickie „ŻAK”, Warszawa 2008.
- Kropiwnicki J., *Wołanie o etykę zawodową*, „Nowe w Szkole” 2005, nr 7–8.
- Kupisiewicz Cz., *Dydaktyka*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2012.
- Kwiatkowska H., *Pedeutologia*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
- Lorek K., *Nauczyciel (zdolny) w przestrzeni współczesnej edukacji*, Wydział Pedagogiczno-Artystyczny w Kaliszu, Kalisz 2011.
- Lun Yu, *Konfucjusz, Dialogi*, „Biblioteka Filozofów”, Wyd. Hachette, Warszawa 2008.
- Magdzińska M., *Ideal postawy nauczyciela – wychowawcy w poglądach Janusza Korczaka*, <http://www.profesor.pl/publikacja,7404,Artykuly,Ideal-postawy-nauczyciela-wychowawcy-w-pogladach-Janusza-Korczaka> [dostęp: 10.07.2018].
- Matusz-Rżewska A., *Nauczyciel – uczeń. O paradoksach wzajemnej komunikacji*, [w:] *Uczłowieczyć komunikację. Nauczyciel wobec ucznia w przestrzeni szkolnej*, red. H. Kwiatkowska, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2015.
- Miko-Giedyk J., *Prywatno-publiczne „zapłatanie” – palący problem współczesnych nauczycieli*, [w:] *Uczłowieczyć komunikację. Nauczyciel wobec ucznia*

- w przestrzeni szkolnej, red. H. Kwiatkowska, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2015.
- Nawrocki R., *Koroźja tożsamości nauczyciela. Rzec o relacji między sferami prywatną i publiczną*, [w:] *Uczłowieczyć komunikację. Nauczyciel wobec ucznia w przestrzeni szkolnej*, red. H. Kwiatkowska, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2015.
- Pankowska D., *Pedagogika dla nauczycieli w praktyce. Materiały metodyczne*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2008.
- Pedagogika. Leksykon*, red. B. Milerski, B. Śliwerski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Piątkowska B., *Wychowanie w ponowoczesnej rzeczywistości – między zwątpieniem a nadzieją*, [w:] *Czas na wychowanie – główne konteksty i uwarunkowania*, red. B. Piątkowska, Wydawnictwo Uczelniane Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu, Wałbrzych 2009.
- Piątkowska B., *Złożona przestrzeń życia współczesnego człowieka – złożona realność wychowania*, [w:] *Czas na wychowanie III. Złożona realność wychowania*, red. B. Piątkowska, Wydawnictwo Uczelniane Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu, Wałbrzych 2013.
- Ptak M., *Osoba nauczyciela – wychowawcy w dokumentach normatywnych. Pedeutologiczna ex post i ex ante*, Agencja Wydawnicza Argi, Poznań 2013.
- Sikorski M., *Rozważania o kwalifikacjach pedagogicznych nauczyciela*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2006, nr 2.
- Śliwerski B., *Nauczyciele w gorszej MEN-owskiej regulacji*, [w:] *Uczłowieczyć komunikację. Nauczyciel wobec ucznia w przestrzeni szkolnej*, red. H. Kwiatkowska, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2015.
- Włodarski Z., *Człowiek jako wychowawca i nauczyciel*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1992.
- Wołodźko E., *Rola nauczyciela akademickiego w kształtowaniu samodzielności studentów*, „Pedagogika Szkoły Wyższej” 2003, nr 21.

Źródła internetowe:

<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/nauczanie;4009279.html> [dostęp: 10.07.2018].

Teacher – dilemmas related to performance of a professional role

Summary

In the course of the research carried out by the author, taking into account the extremely complex and multifaceted nature of teachers' work, the thesis was accepted that regardless of the type of schools in which teachers work, they struggle with various dilemmas. However, the number and "strength" of these dilemmas increases with the need for the implementation of the teacher to fulfill the role of educator. Presentation of dilemmas chosen by the author related to the teacher's professional role was accepted as the main goal of this study. In confirmation of the accepted thesis, they allowed the author: literature review on pedeutology, own experience related to work as an academic teacher and interviews with many teachers of primary, middle and high schools. Numerous conversations with teachers have confirmed the correctness that the higher the level of education, the teachers report fewer dilemmas regarding the implementation of their professional role. Reflections on dilemmas concerning the role of teachers are interdisciplinary in the author's opinion – they are inseparably connected with transformations of economic, legal, cultural, social, demographic and psychological nature, etc.

Keywords: teacher, professional role, ethics, upbringing, education.